

ГЛИГОР М. САМАРЦИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

БИЉЕШКЕ О КОМУНИКАЦИЈИ НЕВЕСИЊЕ–ANDERBA СА УСПУТНИМ НАСЕЉИМА²

САЖЕТАК. У раду се презентују подаци о римској комуникацији Невесиње–Гацко–Никшић (Anderba) са успутним насељима. Из Невесиња пут је ишао источно до Гацка, одакле се рачвао у два правца. Један крак је ишао источно на Андербу, а други сјеверно у унутрашњост провинције Далмације, преко Гацка ка Подрињу. Археолошки налази (остаци римског насеља, пута, фрагменти миљоказа) са локалитета у Гацку и Невесињу (југ провинције Далмације) указују на то да је ово подручје релативно рано било повезано мрежом римских комуникација.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: комуникација, насеља, источна Херцеговина, јужна Далмација, Невесиње, Гацко, Андерба.

¹ gligorijas@yahoo.com

² Рад је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта ИИИ 47023, *Косово и Метохија између националне идентичности и евроинтеграција*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је примљен 14. априла 2016, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 22. августа 2016.

Интересовање за археолошке остатке источне Херцеговине (југ провинције Далмације) јавило се веома рано. Њихово проучавање почело је од самоиницијативног ископавања и сакупљања, а наставило се организованим систематским истраживањима појединих подручја. Тако су најприје спорадични резултати ископавања и археолошки налази, а доцније и организовано истраживање појединих локалитета, допринијели бољем сагледавању историје овог подручја. Истраживања која је у источној Херцеговини још крајем XIX вијека спровео В. Радимски указују на насељеност овог подручја у предримском периоду (Radimsky, 1894, стр. 97–103).

Исто тако, крајем XIX вијека показује се интересовање за античку историју Херцеговине кроз описе путописаца и истраживача који су пролазили кроз ову област. Наредни вијек је период када почиње студиозније истраживање и објављивање античке прошлости са овог подручја. Питањем римских комуникација, крајем XIX и у XX вијеку, бавила се неколицина научника (Evans, 1883, стр. 14–49, 92–102; Truhelka, 1892, стр. 340–365; Ballif, 1893, стр. 7–8, 64; Patsch, 1893, стр. 82, br. 1; Patsch, 1896, стр. 282–283; Patsch, 1900, стр. 166–172; Domaszewski, 1902, стр. 158–211; Patsch, 1902, стр. 313–312, 332; Patsch, 1904, стр. 78–79, br. 2, fig. 114; Sergejevski, 1948, стр. 43–62; Pašalić, 1958, стр. 144–145; Pašalić, 1960, стр. 103–108; Sergejevski, 1962a, стр. 73–105; Sergejevski, 1962b, стр. 111–113; Pašalić, 1965, стр. 243–249; Vojanovski, 1973, стр. 137–187; Vojanovski, 1974, стр. 15–36; Vojanovski, 1975, стр. 53–64; Шкриванић, 1975, стр. 50–51; Цермановић–Кузмановић, 1975, стр. 19–20; Vojanovski, 1976, стр. 17–44; Vojanovski, 1977, стр. 67–98; Самарџић, 2015, стр. 171–172).

Постојање римских путева на источној обали Јадрана и у њеном залеђу познато нам је на основу археолошких остатака, те из античких писаних извора и трагова комуникација на терену (Tab. Peut. 467, 468, 469, 470; It. Ant. 338; Miliaria Imperii Romani, 2012, стр. 224, 234; Pašalić, 1958, стр. 144–145; Pašalić, 1960, стр. 103–108; Pašalić, 1965, стр. 243–249; Vojanovski, 1974, стр. 15–36; Самарџић, 2015, стр. 171–183, 276–278).

И. Бојановски је указао на постојање комуникације *Невесиње–Гацко–Никшић* чије је трагове пронашао на Невесињском пољу, у Кифином Селу, Братачу и Ступи. Он сматра да се ради о предримском путу који су Римљани доградиле за колски саобраћај. Истраживања И. Бојановског оповргла су ранију тврдњу П. Балифа да је комуникација *Невесиње–Гатачко поље* ишла јужније од

Кифина Села, кањоном ријеке Заломке, (Ballif, 1893, стр. 37; Војановски, 1988, стр. 103–108) те да је тим правцем ишао пут према Моринама (Војановски, 1976, стр. 39–44). О постојању комуникације на подручју Невесиња свједочи миљоказ са натписом пронађен на локалитету Удрожње. Његов текст гласи: [I]mp(eratori) [Caes(ari)] / M(arco) Iul(io) Phi(lippi) (!) P(io) [F(elici)] / [A]u(gusto) ---] / [---] (AE 1980, 0680). Миљоказ потиче из времена владавине цара Марка Јулија Филипа Арапина (244–249. године). Сматра се да је комуникација Нарона–Сарајевско поље пролазила подручјем Невесиња, а да је натпис на овој дионици пута по свему судећи резултат одређених поправки цесте. А. Шачић тврди да је миљоказ подигнут прије 247. године када Филипов истоимени син добија титулу *Caesar*, па се и његово име помиње на споменицима. Исто тако, наводи да је когномен *Philippus* клесар грешком написао у генитиву, а не у дативу. Она споменик датира у прве двије године Филипове владавине (Šačić, 2011, стр. 156–157). По истом основу значајан је и миљоказ са натписом пронађен на локалитету Доња Бијења (Невесиње), на муслиманском гробљу. Иако није нађен *in situ*, он свједочи о постојању пута. Текст миљоказа гласи: [Imp(erator) Cae]s(ar) [C(aius) Iul(ius)] / [Verus] Max[imin]/[us / Pius F(elix) Aug(ustus)] t(ribunicia) p(otestate) IX p(ontifex) m(aximus) / G(ermanicus) m(aximus) [i]mp(erator) III co(n)sul / [p(ater) p(atriciae) e]t C(aius) Iul(ius) Verus / Maximus nobi/lissimus Cae(ar) / Augusti (filius) (IL-Jug 1022). Миљоказ је постављен за владавине Максимиана Трачанина (235–238. године). Поред имена и титулатуре цара Максимиана на споменику је уклесано и име његовог сина Максима. Уз њега на натпису стоји титула *Caesar* која је царевом сину додијељена 236. године. Такође, истраживачи наводе да је исте године Максимин Трачанин трећи пут проглашен императором и по трећи пут је стекао трибунске надлежности. Стога овај споменик датирају прецизније у 236. годину (Sergejevski, 1948, стр. 49–50, br. 5; Војановски, 1978, стр. 116, br. 32, tab. I, III; Šačić, 2011, стр. 157–158; Самарџић, 2015, стр. 276–278).

Јужно од Кифина Села (на улазу у Невесиње са источне стране), са обје стране ријеке Заломке, И. Бојановски је пронашао остатке римског зида са уситњеном керамиком у малтеру као и веће фрагменте керамике, усјеке и остатке старе калдрме широке око 3,5 м (Војановски, 1976, стр. 39–44). У селу Горњи Братач, на локалитету Лучила, пронашао је фрагмент миљоказа без натписа који се налази поред пута широког око 4 м, уочљивог кроз цијело село. У атару села Братач Д. Сергејевски је пронашао један миљо-

каз без натписа, који по њему потиче са комуникације Нарона – Невесињско поље (Sergejevski, 1948, стр. 58–59; Војановски, 1976, стр. 39–44). Међутим, И. Бојановски сматра да он припада комуникацији Дреновик–Братач–Ступ–Залом. На ову трасу пута указује и мост на Заломки у насељу Дреновик. Према његовом мишљењу, пут је из Братача ишао на превој Залом и даље према Гацку. На Невесињском пољу је нађен скроман број римских налаза (остац римског насеља, фрагменти цигле и цријепа и трагови старих дунара) (Војановски, 1976, стр. 39–44; Самарџић, 2015, стр. 276–278). Бојановски тврди да су Римљани на комуникацији Невесиње–Гацко–Никшић имали низ мањих утврђења или стражарница. Такву функцију је имала градина у Кравареву изнад Грачанице. На њој се, на предримском утврђењу, сачувао зид од камена и цигле у малтеру. Сматра се да је исту функцију имала и градина Грчки град у Сливљу. И. Бојановски сматра да је римски пут на Гатачком пољу ишао истом или приближном трасом којом и данашња магистрала према Никшићу, наводећи како се у близини ове комуникације налазила римска вила у Казанцима, која је са њом повезана прикључним путем (Војановски, 1976, стр. 41–44). Гацко, односно Гатачко поље као мјесто природног пролаза из приморског у планинску унутрашњост Далмације било је значајно у саобраћајном смислу. Преко њега је ишла важна комуникација са југа, која је обалу Јадрана (Епидеур) повезивала с унутрашњошћу (Горње Подриње). Тај пут, познат као Дубровачки друм, постаће посебно значајан у Средњем вијеку. Док је друга комуникација долазила са запада из Невесиња па преко Гацка ишла за Андербу. Њихову трасу и значај у римско доба потврђују бројни налази које смо претходно поменули (Самарџић, 2015, стр. 148–151, 267–273). Такође, И. Бојановски наглашава значај старог пута, око кога се налазе остаци античких насеобина, који је ишао са Невесињског поља јужним правцем до Кључа и Цернице. Он сматра да је пут првенствено повезивао насеља на јужном рубу поља (Оџак–Зови До–Лукавац), пролазећи преко Лукавачког кланца и излазећи у села Риоца–Хоџићи–Корита. Међутим, може се закључити да И. Бојановски износи само претпоставке везане за овај путни правац, јер није детаљније истраживао дату комуникацију. Оквирно је истакао да је овај пут пролазио кроз подручје које је посебно богато праисторијским остацима (Војановски, 1976, стр. 41–44; Самарџић, 2015, стр. 276–278). Из Гацка је комуникација ишла источно преко Автовца и Казанаца. Улазећи на територију Црне Горе, спуштала

се у Андербу (Никшић) и ту се спајала са комуникацијом *Narona-Scodra* (Marić, 1959, стр. 87; Bojanovski, 1976, стр. 41–44; Самарџић, 2015, стр. 276–278).

ЗАКЉУЧАК

На основу археолошких налаза и геоморфолошких карактеристика терена, сматрамо да је на овом подручју источне Херцеговине постојало неколико комуникација. Једна комуникација је кретала од путне станице Цавтат (*Epidaurum XX*) и ишла на Требиње (*Asatum XX*), Моско или Љубомир (*Ad Zizio XXVIII*), Паник–Билећа (*Leusinium*) на раскрсницу Мокри до – одвајајући се сјеверним краком преко станице Гацко (гдје је била раскрсница) – Фоча. Друга је из Невесиња преко раскрснице у Гацку ишла за Андербу (Никшић) у Црној Гори.

Данас је тешко поуздано утврдити трасу пута *Невесиње–Гацко–Андерба*, али се на појединим мјестима може претпоставити његово постојање. Као најјачи путоказ служе остаци пута, миљокази, насеља и материјални налази који указују на општи правац цесте. Од комуникације *Невесиње–Андерба* сачувани су малобројни трагови на ободу Невесињског поља, у Кифином Селу, у источном дијелу села Братач и у Ступи под Сопотом. Јужно од Кифиног Села, са обје стране ријеке Заломке, пронађени су остаци римског насеља. На овом локалитету су откривени и усјечи и остаци старе калдрме, широке око 3,5 м. О постојању комуникације на подручју Невесиња свједоче поменути миљокази са натписом пронађени на локалитету Удрежње и Доња Бијења. Истраживања Д. Сергејевског и И. Бојановског негирала су ранију тврдњу П. Балифа да је комуникација *Невесиње–Гатачко поље* ишла кањоном ријеке Заломке. У селу Горњи Братач, на локалитету Лучила, И. Бојановски је пронашао дио миљоказа без натписа који се налази поред пута широког око 4 м, а који се запажа кроз цијело село. Такође, уз комуникацију се налази и већи број некропола. У атару села Братач, Д. Сергејевски је пронашао један миљоказ без натписа, за који је мислио да потиче са комуникације *Нарона–Невесињско поље*. Међутим, И. Бојановски сматра да миљоказ припада комуникацији *Дреновик–Братач–Ступа–Залом*, на што указује и мост на Заломки у насељу Дреновик. Из Братача је, по њему, пут ишао на превој Залом и даље према Гацку.

Римске насеобине на подручју Невесиња су евидентирани на бројним локалитетима. Насељеност овог подручја, као и археолошки налази, указују на постојање комуникације која је ишла од

Невесиња преко Гацка, па даље ободом Гатачког поља преко Автовца и Казанаца, улазила је на територију Црне Горе, спуштала се у Андердубу и спајала са комуникацијом *Narona-Scodra*.

СКРАЋЕНИЦЕ	AE	L'Année épigraphique. Revue des publications épigraphiques relatives a l'Antiquité romaine, Paris
	AEM	Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn, Wien
	ANU BiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
	CBI	Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo (Godišnjak).
	CIL	Corpus Inscriptiones Latinarum, Berolini.
	GZM BiH	Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
	Tab. Peut.	C.Müller, Itineraria Romana, Römische Reisenwege an der Han Der Tabula Peutingeriana. Stuttgart: Strecker und Schröder in Stuttgart.
	ILJug	Šašel, A. et J. (1978). Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt. Ljubljana: Situla 19, Narodni muzej Slovenije.
	WMBH	Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegowina, Wien.

ИЗВОРИ	Itinerarium Antonini, (1848). Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum. Berlin: ed. G. Parthey et M. Pinder.
	L'Annee epigraphique, (1980). Revue des publications epigraphiques relatives a l'Antiquite romaine. Paris.
	Müller, C. (1916). Itineraria Romana, Römische Reisenwege an der Han Der Tabula Peutingeriana. Stuttgart: Strecker und Schröder in Stuttgart.
	Kolbt, A. / Walser, G. / Jansen, U. (2012). Miliaria Imperii Romani, Illyricum et provinciae Evropae Graecae. Berlin: De Gruyter.
	Corpus Inscriptionum Latinarum, (1873). Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae. Berolini: Borussicae editum, ed. Th. Mommsen, Voll. III.
	Šašel, A. et J. (1978). Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt. Ljubljana: Situla 19, Narodni muzej Slovenije.

ЛИТЕРАТУРА	Ballif, P. (1893). <i>Römische Strassen in Bosnien und der Herzegowina</i> I. Wien: VOM Bosnisch-Herzegovinischen Landesmuseum.
------------	---

- Bojanovski, I. (1973). „Rimska cesta Narona – Leusinijum kao primjer saobraćajnog kontinuiteta”. *Godišnjak ANUBiH*, X, CBI knj. 8, 137–187.
- Bojanovski, I. (1974). *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*. Sarajevo: Posebno izdanje ANUBiH, Djela knj. XLVII, CBI knj. 2.
- Bojanovski, I. (1976). „Gatačko polje u antici”. *Tribunia*, 2, 17–44.
- Bojanovski, I. (1977). „Rimski natpisi iz doline Trebišnjice”. *Tribunia* 3, 67–98.
- Bojanovski, I. (1978). „Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (II): Prehistorijska i rimska cesta Narona – Sarajevsko polje s limitrofnim naseljima”, *Godišnjak ANUBiH* XVII, CBI knj. 15, 51–125, T. I–VI + karta.
- Bojanovski, I. (1988). *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Sarajevo: ANUBiH Djela knj. LXVI, CBI knj. 6.
- Domaszewski, A. (1902). „Die Beneficiarerposten und die romischen Strassen-netze”. *Westdeutsch Zeitschrift für Geschichte und Kunst*, XXI/2, Trier, 158–211.
- Evans, A. J. (1883). *Antiquarian Researches in Illyricum*, I–II. Westminster.
- Marić, Z. (1959). „Grobovi ilirskih ratnika iz Kačnja”. *GZM u Sarajevu n.s.* XIV, 87–102.
- Patsch, C. (1893). „Bericht über eine Reise in Bosnien”. *AEM* XVI, 75–93, 125–141.
- Patsch, C. (1894). „Novi i revidirani natpisi”. *GZM u BiH* VI, 341–358.
- Patsch, C. (1896). „Archäologisch–epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien I”. *WMBH* 4, 243–295.
- Patsch, C. (1900). „Nove rimske epigrafske tečevine iz Bosne i Hercegovine”. *GZM u BiH* XII, 169–193.
- Patsch, C. (1902). „Rimska mjesta u Konjičkom kotaru”. *GZM u BiH* XIV, sv. 3, 303–333.
- Patsch, C. (1904). „Archäologisch–epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien VI”. *WMBH* 9, 78–110.
- Pašalić, E. (1958). „O hodološkim pitanjima u izučavanju antičke istorije (sa naročitim osvrtom na našu zemlju)”. *Godišnjak Istorijskog društva BiH* IX, Sarajevo, 139–175.
- Pašalić, E. (1960). *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Zemaljski muzej Sarajevo,
- Pašalić, E. (1965). „Problemi istraživanja ilirskih i rimskih cesta u provinciji Dalmaciji”. *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* knj. III, 243–260.
- Самарџић, Г. (2015). *Источна Херцеговина у римско доба*. Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини.

Sergejevski, D. (1948). „Rimska cesta na Nevesinjskom polju“. *GZM u BiH* III, 43–62.

Sergejevski, D. (1962a). „Rimska cesta od Epidauruma do Anderbe“. *GZM u Sarajevu* XVII, 73–105.

Sergejevski, D. (1962b). „Rimska cesta Narona–Leusinium, *GZM u Sarajevu* XVII, 111–113.

Truhelka, Ć. (1892). „Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine“. *GZM u BiH* IV, 340–365.

Цермановић–Кузмановић, А. (1975). Југословенске земље на Птоломејевој карти. Београд: *Monumenta cartographica Jugoslaviae* I, античке карте, Историјски институт.

Šačić, A. (2011). *Antički epigrafski spomenici istočne Hercegovine*. Sarajevo: Filozofski fakultet (rukopis; magistarski rad).

Шкриванић Г. (1975). Југословенске земље на Појтингеровој табли. Београд: *Monumenta cartographica Jugoslaviae* I – античке карте, Историјски институт.

GLIGOR M. SAMARDŽIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD-OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

NOTES ON COMMUNICATION NEVESINJE–ANDERBA
AND SETTLEMENTS NEAR THE ROAD

In this paper we have presented the data regarding the Roman communication Nevesinje–Anderba (East Herzegovina) and the settlements near the road. From Nevesinje the road led eastern towards Gacko and there it was bifurcated. One siding led towards east for Anderba, and the other towards north, deeper in Dalmatia, towards Podrinje. Archeological finds from Gacko and Nevesinje proved that this area relatively early was connected with the network of Roman communications. Roman settlements in the area of Nevesinje and Gacko were found on numerous locations. Population density of this area (remnants of Roman settlements) and archeological finds (remnants of the road and mileposts) proved the existence of communication which spread from Nevesinje towards Gacko, and further over the verge of Gatacko Polje, Avtovac, Kazanci and from this point the communication entered the territory of Montenegro. From the town of Niksic in Montenegro the road was connected with the communication *Narona-Scodra*.

KEY WORDS: communication, settlements, East Herzegovina, South Herzegovina, Nevesinje, Gacko, Anderba.